

F. A. VON HAYEK'O KNYGA „LAISVĖS KONSTITUCIJA“: JOS GIMIMO APLINKYBĖS IR AKTUALUMAS ŠIANDIENAI

REMIGIJUS ČIEGIS¹, ŽILVINAS DRABAVIČIUS²

Vilniaus universiteto Kauno fakultetas (Lietuva)

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiamas F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ gimimo aplinkybių ir jos realaus aktualumo šiandienai teorinis tyrimas, grindžiamas nuostata, kad siekiant suprasti šiuolaikinę visuomenę reikia atsižvelgti į idėjų ir visuomenių istoriją. Atliekant tyrimą siekiama atskleisti minėtos F. A. von Hayek'o knygos gimimo aplinkybes, svarbiausius jos turinio momentus bei parodyti knygos poveikį tuometiniams ir šiandienams politiniams-ekonominiams procesams, atsižvelgiant į bendrai priimtas socialines normas. Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad šia knyga F. A. von Hayek'as metė iššūkį netikėjimui, kad kiekviena ekonominė-socialinė plėtra yra žmonių veiklos, o ne jų sumanymų rezultatas.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: *austrų ekonomikos mokykla, ekonominės minties istorija, laisvoji rinka, laisvė, konstitucija.*

JEL KLASIFIKACIJA: B10, B13, B25, B53

DOI: <https://doi.org/10.15181/rfds.v42i1.2598>

Įvadas

Temos aktualumas ir mokslinė problematika. Tiriant ekonominių teorijų istoriją, kurios funkcija dvejopa – paaiškinti praeitį ir padėti mums suprasti dabartį, gali būti keliami skirtingi klausimai. Šio straipsnio pagrindinį siekį rodo antraštė: supažindinti skaitytoją su vieno žymiausių austrų ekonomikos mokyklos (kuri kartais vadinama *heterodoksiška*; žr. Boettke, Leeson, 2003; Mearman, 2012) atstovų F. A. von Hayek'o 1960 m. išleista knyga „Laisvės konstitucija“ (*The Constitution of Liberty*; žr. Von Hayek, 1960), kuri dažnai laikoma geriausiu jo veikalu (Powell, 2000). Knygoje, kuri buvo XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigos produktas – apskritai optimistiško ir socialiai rišlaus laiko, kai pats jos autorius dar neturėjo šešiasdešimties metų ir dirbo Čikagos universitete, F. A. von Hayek'as teigė, kad kapitalizmas įrodė esąs ypač efektyvus keliant gyvenimo standartų lygį, bet jo sėkmė nebuvo automatiška, ji priklausė nuo bendrai priimtų socialinių normų (įskaitant privačios nuosavybės „šventumą“; „Laisvės konstitucijoje“ jis rašė, kad nuosavybės pripažinimas neabejotinai yra pirmas žingsnis nustatant privačios srities ribas, kurios saugo mus nuo prievartos (Von Hayek, 1960)), jas atitinkančių įstatymų sistemos ir vyriausybės, kuri vertė juos vykdyti teisingai, o ne „arbitriškai“, diskriminuodama paskirus individus. Nesant kurio nors iš šių dalykų, bus trukdoma ekonominei plėtrai.

F. A. von Hayek'as tikėjo, kad net patys skurdžiausieji atviroje visuomenėje turi daugiau asmeninės laisvės už žmones centralizuotai planuojamoje visuomenėje, šį savąjį laisvės supratimą (gana idilišką) „Laisvės konstitucijoje“ taip išsakė: prabangoje gyvenantis dvariškis, priklausomas nuo savo valdovo malonės

¹ Remigijus Čiegis – profesorius, habilituotas mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Kauno fakultetas
Moksliniai interesai: darnus ekonomikos vystymasis, darnumo vertinimas, aplinkos ekonomika, regionų plėtra, ekonominių teorijų istorija

El. paštas: remigijus.ciegis@knf.vu.lt

Tel. +370 681 458 32

² Žilvinas Drabavičius – Moksliniai interesai: verslo administravimas, viešasis administravimas, viešoji teisė

El. paštas: zilvinasdrabavicius@gmail.com

Tel. +370 646 311 97

ir užgaidų, gali būti gerokai mažiau laisvas už neturtingą valstietį ar amatininką, mažiau galintis gyventi savo gyvenimą ir rinktis savo paties galimybes siekiant naudos (Ten pat), ir nurodė, kad Vakarų šalys, vykdydamos socialistinę politiką, ilgainiui susilauks totalitarinės nemezės. Knyga „Laisvės konstitucija“ (Ten pat) tapo išsamiausia ir ryškiausia laisvės idėjos apologija XX amžiuje, kurioje šiuolaikinėmis sąvokomis buvo naujai suformuluoti liberalizmo principai ir praktika (žr. Cubeddu, 1993). Tad nieko nuostabaus, kad L. C. Robbins'as savo autobiografijoje nurodė, jog, jo nuomone, F. A. von Hayek'o knyga „Laisvės konstitucija“ yra vienas iš pačių svarbiausių ir labiausiai mąstyti skatinančių mūsų laikais pasirodžiusių šios srities darbų (Robbins, 1971).

Problema: F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ gimimo aplinkybės ir jos realus aktualumas šiandienai.

Tyrimo tikslas: atskleisti F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ gimimo aplinkybes ir parodyti jos realų aktualumą šiandienai.

Tyrimo objektas – F. A. von Hayek'o knyga „Laisvės konstitucija“.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriškai atskleisti F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ gimimo aplinkybes ir svarbiausius turinio momentus.
2. Parodyti F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ poveikį tuometiniams ir šiandienams politiniams-ekonominiams procesams, atsižvelgiant į bendrai priimtas socialines normas.

Tyrimo metodai: loginė abstrakcija, apimanti ir tarpusavyje derinanti ekonominių bei istorinių teorinių teiginių apibendrinimą, teorinę austrų ekonomikos mokyklos idėjų ir jų poveikio ekonominės minties raidai vertinimo sisteminę analizę bei sintezę, pagrįstą įvairių šalių mokslininkų darbų išvadamis ir samprotavimais, bendrąją ir loginę analizę bei palyginimą.

1. F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ gimimo aplinkybės ir svarbiausių turinio momentų atskleidimas

Pažymėtina, kad persikėlęs iš Londono ekonomikos mokyklos į Čikagos universitetą F. A. von Hayek'as gerokai pakeitė savo tyrimų programą ir susitelkė beveik vien tik ties laisvai visuomenei formuoti padedančių teisinių ir institucinių veiksnių tyrimu, tris dešimtmečius užsiimdamas C. Menger'io pradėtais ir F. von Wieser'io toliau plėtotais tyrimais apie socialinių institucijų formavimąsi ir raidą. Tačiau visi šie tyrimai nutolino F. A. von Hayek'ą nuo ekonomikos teorijos. Kita vertus, tuo metu ekonomikos teorija, pirmiausia paveikta J. M. Keynes'o knygos „Bendroji teorija“ (Keynes, 1964 [1936]), gana dažnai keitėsi (plačiau žr. Čiegis, 2014). Todėl šiuo laikotarpiu F. A. von Hayek'as liovėsi nagrinėjęs ekonomikos teoriją ir pasinėrė į psichologiją, teisę, filosofiją bei politiką (Boettke, 2004). 1960 m. savo *opus magnum* veikalą „Laisvės konstitucija“ įvade jis rašė, kad, nors vis tiek save laikęs ekonomistu, jis vis labiau jaučiantis, kad į daugelį mūsų laikų primygtinių socialinių klausimų gali būti atsakyta pripažinus principus, kurie peržengia techninės ekonomikos teoriją ar bet kurios vienos disciplinos akiratį. Nors pradėjo nuo susirūpinimo ekonominės politikos problemomis, lėtai buvo vedamas į ambicingą ir galbūt pernelyg pasitikinčią savimi užduotį traktuoti jas pagrindinių laisvės filosofijos principų kontekste ir naujai suformuluoti (Von Hayek, 1960). Knygą „Laisvės konstitucija“ (Ten pat), kurią išleido Čikagos universiteto leidykla, turbūt galima įvardyti pačiu apčiuopiamiausiu F. A. von Hayek'o darbo Čikagos universitete rezultatu. Tai yra pažymėjęs ir M. Friedman'as, nurodęs, kad likęs Londone F. A. von Hayek'as vargu ar būtų ją parašęs (Čikagos monetarinės mokyklos poveikis ypač jaučiamas trečiojoje knygos dalyje „Laisvė gerovės valstybėje“, kur aptariama daugelis šiuolaikinių politikos sričių – socialinė ir sveikatos apsauga, apmokestinimas, būstų ūkis, miestų planavimas, gamtos ištekliai ir švietimas – šio tyrimo ankstesnėse dalyse išplėtotų principų kontekste, be to, politikos monetarinė struktūra ir išsakytas susirūpinimas, kad fiskalinė politika dominuoja prieš monetarinę politiką).

Iš karto reikia pastebėti, kad laisvė F. A. von Hayek'ui buvo pati savaime vertybė, tvirtas tikėjimas ar prezumpcija, kad jokių tikslingumo sumetimų nebūtų leidžiama jos apriboti (Von Hayek, 1960). Kartu ir

liberalizmo bei demokratijos santykis F. A. von Hayek'o veikaluose tapo viena pagrindinių temų: dėmesys tam skirtas ir „Laisvės konstitucijoje“ (Ten pat). Čia F. A. von Hayek'as dar kartą patvirtino savo požiūrį apie pavojus gerovės valstybę transformuoti į priverstinę kontrolės sistemą, kuri ribos žmonių laisves. Vis dėlto jis nurodė, kad svarbus vyriausybės veiklos pobūdis, o ne apimtis, kaip pobūdį suprasdamas intervencijas, kurios buvo suderinamos su „įstatymų valdžia“ (pastaroji, jo nuomone, pateikia kriterijų, kuris leidžia mums skirti tas priemones, kurios suderinamos ar nesuderinamos su laisvąja sistema) (Ten pat). Pažymėtina, kad rengiant šią knygą svarbų vaidmenį suvaidino jo paskaitų ciklas „Įstatymų valdžios politinis idealas“, kurį jis skaitė Egipte, Kaire, šios šalies Nacionaliniame banke (žr. Von Hayek, 1955). Kairo paskaitos F. A. von Hayek'ui buvo puiki proga detalizuoti savo nuostatas keliomis svarstomomis problemomis politikos teorijoje, politinės minties istorijoje ir jurisprudencijoje – tokiais kaip lygybė prieš įstatymą ir įstatymo valdžios sampratos bei liberalizmo istorija – jos sudarys „Laisvės konstitucijos“ (Von Hayek, 1960) šerdies dalį.

Knygos „Laisvės konstitucija“ rankraštį F. A. von Hayek'as baigė rengti 1959 m. gegužę, savo šešiasdešimtmečio gimimo dieną, o pati knyga pasirodė 1960 m. vasarį. Po penkiasdešimties metų, 2010 m., Londono Ekonominių reikalų institutas išleido amerikiečių profesoriaus E. F. Miller'io parengtą išsamų šioje knygoje pateiktą F. A. von Hayek'o argumentų politinių mokslų įvertinimą (žr. Miller, 2010), kuriuo ne kartą pasiremsime ir šiame straipsnyje, aptardami F. A. von Hayek'o knygą „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960).

Pradėti galima nuo E. F. Miller'io (2010) pastebėjimo dėl paties knygos pavadinimo. Galima būtų padaryti išvadą, kad F. A. von Hayek'as ketina pavaizduoti institucinį sutvarkymą ar valdymo struktūrą, kuri remtų laisvę. Bet faktiškai knyga mažai tekalba apie vidinę valdymo struktūrą ir veikimą. Vėliau savo veikalą „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ pirmame tome F. A. von Hayek'as taip paaiškino knygos pavadinimo reikšmę: tada aš vartočiau *konstitucijos* terminą plačiąja prasme, kurį vartojame siekdami apibrėžti ir asmens tinkamumą (Von Hayek, 1973).

Šioje knygoje F. A. von Hayek'as įvardijo tris pagrindinius demokratijos pranašumus: taikus problemų sprendimo metodas; individualios laisvės apsauga; ir, svarbiausia, nuomonių formavimo procesas. Jam liberalizmas yra doktrina dėl to, koks įstatymas turėtų būti, o demokratija yra doktrina apie būdą, kaip nusprendžiama, kas bus įstatyme (Von Hayek, 1960). Siekiant demokratijos veiksmingumo, knygoje jis pabrėžė daugumos nuomonės nepriklausymo nuo vyriausybės būtinybę ir liberalų tikėjimą, kad ribos, kurias būtų gerai, kad demokratija pati nusistatytų, yra ribos, kurių laikydamosi ji gali efektyviai veikti, pakreipti ir kontroliuoti vyriausybės veiksmus, nes daugumos galia galiausiai gaunama ir yra apribota principų, kuriuos priima (su kuriais sutinka) ir mažumos. Kartu pastebėjo, kad neribota demokratija yra socializmo sinonimas: bendruomenei nusprendus, ką skirtingi žmonės turi gauti, ta pati valdžia turėtų nuspręsti ir tai, ką jie turi daryti (Ten pat).

Knygoje atskleistas ir visuomenės sudėtingumas, jokiai pavieniui protui esant nepajėgiam to suprasti, taigi negalinčiam ir planuoti. Jis rašė, kad laisvė yra esminė, siekiant palikti erdvės tam, kas nenumatoma ir nuspėjama; mes jos siekiame, nes išmokome tikėtis, kad ji leis įgyvendinti daugelį mūsų tikslų. Kadangi kiekvienas žmogus mažai, be to, retai težinome, kuris iš mūsų žino geriausiai, mes pasitikime nepriklausomomis ir konkuruojančiomis daugelio pastangomis indukuoti pasirodymą to, ko mes norėsime, kai tai pamatysime (Ten pat). Esant liberaliai tvarkai, laisvė yra proceso vyksmo pagrindas, nes leidžia kiekvienam individui veikti remiantis savo individualiomis žiniomis, kurios yra unikalios, kartu ir ribotos, bet tas ribas žino tik jis, siekdamas savo tikslo (Ten pat). Tad svarbu plėsti ir išlaikyti individualią laisvę, bandymas ją suvaržyti pažeis socialinę tvarką ir neleis efektyviai paskirstyti išteklių, priimti naujų iššūkių ir spręsti problemų.

Individo laisvė laužyti senuosius standartus, kurti naujus dalykus ir išbandyti naujus būdus yra pažangios visuomenės požymis. Jei pradėdame remdamiesi prielaida, kad svarbios tik tos laisvės, kurias praktikuos dauguma, turime žinoti, kad sukursime nelanksčią visuomenę su visais nelaisvei būdingais požymiais (Ten pat). Taigi civilizacijos pažangą lemia žmogaus laisvė eksperimentuoti su naujais būdais, metodais, naujomis technologijomis. Ir niekas negali iš anksto nuspėti, kuris „gyvenimo eksperimentas“ pastūmės civilizaciją

pirmyn. Pažangos neįmanoma suprojektuoti, žmogaus protu ji nepasiekiamo, tikslo siekiant žinomomis priemonėmis. Pažanga visada veda į kažką nepažintą ar nežinomą. Kita vertus, F. A. von Hayek'as teigė, kad asmeninė daugelio žmonių sėkmė galima tik visuomenėje, kuri, kaip visuma, gana sparčiai siekia pažangos (Ten pat).

Knygoje, pateikdamas gerokai platesnį požiūrį į vyriausybės vaidmenį, nei turėjo daugelis klasikinių liberalų, F. A. Von Hayek'as siekė užtikrinti tokią žmonių visuomeninę padėtį, kur jų į kitus nukreipta prievarta būtų sumažinta tiek, kiek įmanoma tai padaryti visuomenėje (Ten pat). Šiuo teiginiu apibrėžiama ir savosios *laisvės* samprata (Caldwell, 2004). Vis dėlto čia kyla dilema, nes geriausias prievartos išvengimo būdas – turėti prievartinę galią, kuri būtų pajėgi numalšinti. Todėl prievartiniai valstybės veiksmai yra apriboti įstatymų valdžios: jos įstatymai sukurti tam, kad saugotų privačią sritį, jie turi būti žinomi, tikri ir lygiai visiems taikomi. Taigi F. A. von Hayek'as, skirtingai nei romantikai, įsivaizdavę, kad visuomenė gali klestėti be vyriausybės prievartos, atkakliai tvirtino, kad valstybės prievarta būtina tam, kad nebūtų leidžiama asmenims vienas kitą prievartauti (žr. Miller, 2010). „Laisvės konstitucijos“ (Von Hayek, 1960) tikslas buvo parodyti „įstatymų valdžios“ principų pranašumą prieš visus bandymus pakeisti juos „žmogaus valdžia“, apribojant priverstines valstybės „įstatymų valdžios“ galias.

F. A. von Hayek'as ypač rūpinosi institucine aplinka, kurią formuoja konstituciškai apribota vyriausybė būdingų ir nekintamų požymių aspektais. „Laisvės konstitucijoje“ jis rašė, kad laisvė pagal įstatymą samprata, kuri yra pagrindinis šios knygos interesas, remiasi požiūriu, kad įstatymų laikymasis bendrų abstrakčių taisyklių, nustatytų nepaisant jų taikymo mums, prasme, nepriklauso nuo kitų žmonių valios, tad esame laisvi (Ten pat). Tačiau F. A. von Hayek'as suprato, kad net bendros, abstrakčios taisyklės, vienodai taikomos visiems, gali griežtai riboti laisvę, kuri jam visada reiškė asmens veikimo galimybę, atsižvelgiant į jo paties sprendimus ir planus, kaip kontrastas paklūstančiojo kito valiai, kuris despotišku sprendimu gali versti jį veikti ar neveikti tam tikrais būdais, padėčiai (Ten pat). Kita vertus, laisvė numato ir individų atsakomybę, kai kiekvienas turi patirti savo veiksmų padarinius. „Laisvės konstitucijoje“ F. A. von Hayek'as minėjo, kad laisvė apima ne tik individo pasirinkimo galimybes, bet ir galimą naštą: jis turi pajusti savo veiksmų pasekmes ir sulaukti pagyrimo ar kaltinimo dėl jų (Ten pat). Taigi „Laisvės konstitucijos“ užduotis – ne maksimizuoti visuminį (agreguotą) naudingumą ar laimę, bet išlaisvinti žmones ir paskatinti juos prisiimti tiek atsakomybės, kiek įmanoma laikantis bendrosios teisės taisyklių.

„Laisvės konstitucijoje“ F. A. von Hayek'as savo dėmesį sutelkė į *individualios laisvės* idealą, kaip „laisvę pagal įstatymą“ (Ten pat), į idealą, kurį pasitelkia ir *privачios autonomijos* samprata. Pastaroji numano *garantuotos laisvės* sampratą, kai žmonės gali laisvai pasirinkti ir veikti, dalyvauti laisvuose mainuose ar kooperuotis vienas su kitu kaip vienodai laisvi asmenys. Suprasta, kad privati individuali laisvė reiškia, anot F. A. von Hayek'o, tai, ką mes galime daryti, nepaisydami jokio asmens ar valdžios pritarimo ar aproavimo, ją riboja tik tos abstrakčios lygiai visiems taikomos taisyklės (Ten pat). Kita vertus, jis nurodė, kad nepageidaujama turėti žmogaus privačios sferos, tam tikrus elementus nustačius kartą ir visiems laikams (Ten pat).

Šioje knygoje F. A. von Hayek'as apibendrina juridinę laisvės struktūrą (žr. Powell, 2000). Pirmiausia įstatymai turi būti taisyklės, o ne įsakymai, diktuojantys, ką žmonės turi daryti. Jis pažymėjo, kad racionaliausia būtų kiekvienam individui užtikrinti žinotiną diapazoną, kur jis pats gali apsispręsti dėl savo veiksmų, kas leistų jam panaudoti visas savo žinias (Von Hayek, 1960). Be to, įstatymai turi būti bendri, taikomi tiek vyriausybei, tiek žmonėms. Tai neapsaugo nuo netinkamų įstatymų priėmimo, tačiau, jeigu įstatymų leidėjai žinos, kad įstatymų galia paveiks ir juos, jie bus mažiau linkę krėsti „išdaigas“.

Kalbant apie *įstatymų valdžios* sampratą, reikia pastebėti, kad F. A. von Hayek'o tvirtinimai apie teisingumo, laisvės ir įstatymų valdžios tarpusavio santykius lėmė daugiausiai ginčų ir prieštaravimų, tai buvo labiausiai puolama jo socialinės filosofijos dalis. Visai išsakytai jos kritikai bendras yra besikartojantis pastebėjimas, kad F. A. von Hayek'as per daug tikisi iš pačios įstatymų valdžios, kuri yra tik viena iš teigiamų ypatybių, kurias gali pademonstruoti juridinė tvarka, ir, žinoma, yra gana abstrakti samprata.

Faktiškai knyga „Laisvės konstitucija“ paskelbė F. A. von Hayek'o brandžios socialinių fenomenų ir institucijų evoliucionistinės sampratos pasirinkimą, pačios evoliucinės temos plačiausiai atskleistos trečiame ir ketvirtame knygos skyriuose, kuriuose jis aptaria tokias temas, kaip, pavyzdžiui, ryšys tarp civilizacijos

vystymosi ir žinojimo augimo („Laisvės konstitucijoje“ jis rašė, kad daugelis socialinio gyvenimo privatumų, ypač kalbant apie pažangesnes formas, kurias mes vadiname *civilizacija*, pagrįsti tuo, kad žmonėms naudingos juos praturtinančios žinios. Galima teigti, kad civilizacija prasideda tada, kai žmogus, siekdamas savo tikslo, gali pasinaudoti žiniomis, kurių pats neturėjo, ir taip peržengti savo neišmanymo ribas (Ten pat)). Čia vartoja *socialinės evoliucijas*, vėliau – *kultūrinės evoliucijos* (jam reiškę beveik tą patį) terminus. Beje, F. A. von Hayek'as neigė, kad evoliucinio proceso rezultatai būtinai yra arba geri, arba ekonomiškai optimalūs; jie tiesiog yra šio proceso rezultatai, kas puikiai atitinka Čikagos mokyklos ekonomisto, vieno iš institucionalistinės ekonomikos teorijos kūrėjų, garsėjusio savo darbais apie nuosavybės teises, A. Alchian'o (1950) evoliuciniu požiūriu į rinką.

Be to, F. A. von Hayek'o diskusija apie laisvę ir įstatymų valdžią, kuri skiriasi nuo (pranc.) *laissez-faire* principo, neatsiejama nuo jo nuolatinio rūpesčio tuo, kaip koordinuoti visa apimantį žinojimą, nes, kaip jis atskleidė knygoje „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960), visuomenėje vystantis pasidalijimas žiniomis vis spartėja, taip mes tampame nuo jo priklausomi. Juk F. A. von Hayek'as įrodinėjo, kad apskritai (pats dalijimasis žiniomis lemia individo neišvengiamą didžiosios savo turimų žinių dalies ignoravimą (Ten pat)) taip prisidedama prie santykinės priklausomybės nuo subjektyvaus neišmanymo, kartu skatinant decentralizuoto žinojimo koordinavimo poreikį.

Pats F. A. von Hayek'as yra nurodęs, kad „Laisvės konstitucijoje“ akcentuojama institucijų funkcionavimo gerinimo būtinybė (Ten pat). Knygoje jis gana elegantiškai atskleidė, kad laisvosios rinkos sistema demokratinėje valstybės santvarkoje, esant įstatymų valdžiai ir konstitucinei asmeninių teisių apsaugai, puikiai užtikrina laisvės galimybę. O demokratiškos institucijos savo ruožtu kilsteli bendrąjį viešųjų reikalų supratimo lygį (Ten pat). Tiesa, knygoje F. A. von Hayek'as teigia, kad nors individualios laisvės juridinės garantijos yra pagrindinės, užtikrinančios normalų visuomenės gyvavimą, tai nėra „absoliučios teisės“, kurių neįmanoma pažeisti: net patys fundamentaliausi laisvos visuomenės principai gali būti laikinai paaukoti kilus laisvės išsaugojimo ilguoju laikotarpiu problemai (Ten pat). Paaukoti asmenines laisves gali tapti vyksiant karui, kai tenka stabdyti įprastą pagrindinio kapitalo apsaugą ar net įvesti karo padėtį.

Kalbėdamas apie įstatymų valdžią, F. A. von Hayek'as akcentavo laisvės idealo svarbą: ne tik laisvė yra sistema, kur atitinkamais principais pagrįsta visa valdymo veikla, bet ji yra ir idealas, kurio neišsaugosime, jei jis pats netaps svarbiausiu visų su įstatymų leidimu susijusių veiksmų valdymo principu (Ten pat). Taigi įstatymų valdžios idealas sukurtas tam, kad būtų saugoma laisvės sistema.

F. A. von Hayek'as laisvės išsaugojimą siejo su lygybe prieš įstatymą. Jis rašė, kad lygybė prieš įstatymą lemia būtinybę visiems žmonėms vienoda dalimi dalyvauti tuos įstatymus rengiant. Šiame taške susitinka tradicinis liberalizmas ir demokratinis judėjimas (Ten pat). Be to, manė, kad laisvojoje visuomenėje ekonominė nelygybė nėra viena iš blogybių, pateisinančių mūsų diskriminacinę prievartą ar privilegijas, kaip vaistus (Ten pat). Todėl ją gynė, tikėdamas, kad turtingos klasės buvimas svarbus ne tik dėl ekonominių priešasčių (kapitalo kaupimo ir jo investavimo), bet ir politiniais, kultūriniais, moksliniais bei gamtosauginiais tikslais, kurių įgyvendinimas dažnai finansuojamas ir skatinamas filantropų.

Kita vertus, įstatymo valdžia apriboja tik priverstines vyriausybės galias. F. A. von Hayek'as tikėjo, kad nemažai yra ir nepriverstinių vyriausybės veiklų, kurių neįmanoma atsisakyti. Jos apima aprūpinimą viešosiomis gėrybėmis, viešaisiais patogumais, minimaliu maisto kiekiu, apsaugą nuo visiems bendrų rizikų, saugumą nuo sunkių fizinių nepriteklių. Mokslininkas pasisakė už socialinio aprūpinimo saugumo tinklą, socialinę teisybę užtikrinant ir taikant įstatymines draudimo schemas. Be abejo, šios F. A. von Hayek'o nuostatos nuvylė bekompromisį libertarą L. von Mises'ą, F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ (Ten pat) savojoje recenzijoje rašiusį, kad autorius bando skirti socializmo ir gerovės valstybes, jo teigimu, socializmas menksta ir užleidžia vietą gerovės valstybei, kuri, jo nuomone, esant tam tikroms sąlygoms suderinama su laisve (Von Mises, 1960).

2. F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ poveikio tuometiniams ir šiandienams politiniams-ekonominiams procesams atskleidimas, atsižvelgiant į bendras priimtas socialines normas

Pažymėtina, kad F. A. von Hayek'o knyga „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960), kurią jis, po karo atkreipęs savo dėmesį į laisvosios visuomenės moralinius ir politinius pamatus, skyrė besivystančiai nežinomai civilizacijai Amerikoje (Ten pat), kaip ir anksčiau išleista jo knyga „Kelias į vergovę“ (Von Hayek, 1944) ypač žavėjosi Didžiosios Britanijos ministrė pirmininkė M. Thatcher. Ji yra sakiusi esanti didelė profesoriaus F. A. von Hayek'o gerbėja ir skatinusi kai kurias jo knygas būtinai perskaityti (žr. McCormick, 1992). Be abejo, ji kalbėjo apie abi minėtas knygas. Žinoma, galima abejoti, ar M. Thatcher perskaitė „Laisvės konstituciją“ jai pasirodžius 1960 metais. Bet 1975 metų vasarą, ji, kairiųjų pažiūrų kalbėtojai dar nebaigus skaityti savo pranešimo apie tai, kodėl „vidurio kelias“ buvo pragmatiška kryptis, kurią turėtų rinktis Konservatorių partija, kad išvengtų kairės ir dešinės kraštutinumų, iš savo portfelio išsitraukė „Laisvės konstituciją“ ir palaikė ją iškėlus, kad visi galėtų pamatyti. „Tuo“, pasakė griežtai, „mes tikime“ ir trinktelėjo F. A. von Hayek'o knyga ant stalo (Ranelagh, 1991). Šie žodžiai atskleidžia „Laisvės konstitucijos“ poveikį M. Thatcher. Knyga pabrėžia įstatymų valdžią, taisyklių taikymą, laikantis lygiavertiškumo principo, šalinant arbitrališkumą ir asmeniškumus. Kita vertus, nors M. Thatcher ir trinktelėjo šią knygą ant stalo, tuo ji toli gražu nesiekė pademonstruoti esanti F. A. von Hayek'o šalininkė, kaip nebuvo ir jokio kito mąstytojo akla sekėja.

Kita vertus, nors JAV prezidentas R. Reagan'as ir M. Thatcher žavėjosi F. A. von Hayek'u, šis visada atkakliai tvirtino esąs liberalas, o ne konservatorius ir savo politinės filosofijos šedevro „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960) pabaigoje pateikė garsųjį priedą, kurį pavadino „Kodėl aš ne konservatorius“. Jame skyrė savo klasikinį liberalizmą nuo konservatyvizmo: nors pozicija, kurią bandė apibrėžti, dažnai įvardijama kaip *konservatyvi*, ji gerokai skiriasi nuo tos, kuriai šis pavadinimas tradiciškai priskirtas. Čia kyla pavojus supainioti sąlygas, kurios laisvės gynėjus ir tikruosius konservatorius sutelkia į bendrą opoziciją, taip pat traktuojančią skirtingus jų idealus. Tad svarbu aiškiai atskirti liberalizmo užimtą poziciją nuo tos, kuri seniai žinota kaip konservatyvizmas (Ten pat). Šiame priede autorius peikė konservatyvizmą už jo negebėjimą prisitaikyti prie besikeičiančios žmogiškosios tikrovės ar pasiūlyti pozityvią politinę programą, pastebėdamas, kad konservatyvizmas geras tik tuo, ką jis saugo (Ten pat).

Turbūt nieko nuostabaus, kad 2011 m. žurnalui „National Review“ sudarius XX amžiaus 100-o geriausių negrožinės literatūros knygų sąrašą, jame F. A. von Hayek'o knygos „Laisvės konstitucija“ (Ten pat) atiteko devintoji vieta. (Pastebėtina, kad kitai jo knygai „Kelias į vergovę“ (Von Hayek, 1944) šiame sąrašė teko ketvirtoji vieta.)

Kažkada F. A. von Hayek'as buvo nusivylęs ir prislėgtas, kad knyga „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960), nors ir palankiai įvertinta kai kuriose draugiškose „Wall Street Journal“, „Chicago Tribune“, „Fortune“, „New York Times“, „Book Review“, „Newsweek“ publikacijose, nesulaukė tokio entuziastingo priėmimo kaip „Kelias į vergovę“ (Von Hayek, 1944) prieš šešiolika metų. Juk F. A. von Hayek'as dėl knygos „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960) turėjo daugiau vilčių nei dėl bet kurio kito savo veikalo. Jis nuoširdžiai tikėjosi, kad ši knyga taps jo *magnum opus* apie žmogaus laisvę ir kaip ją pasiekti visuomenėje, savotišku XX amžiaus „tautų turtu“.

Knygoje „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960) aptartus laisvės principus F. A. von Hayek'as panaudojo ir savuosiuose ekonominės politikos pasiūlymuose, kuriuose pagrindinis nepritarimo objektas buvo progresyviniai mokesčiai – ne todėl, kad jie neefektyvūs, bet todėl, kad pažeidžia lygybę prieš įstatymus. Progresyvinį pajamų mokesį jis traktavo kaip didesnę grėsmę laisvei nei gerovės valstybės socialinės apsaugos politiką.

Jis pats pasisakė už teisingumo standartą atitinkančią proporcinį apmokestinimą, kiekvienam taikant pastovią mokesčio normą ir taip išvengiant turtingųjų diskriminavimo. F. A. von Hayek'o teigimu, didelis proporcinio apmokestinimo nuopelnas tas, kad jis pateikia taisyklę, dėl kurios galimai susitars tie, kurie mokės gerokai daugiau, ir tie, kurie mokės gerokai mažiau, kartą priimta, ji nebeįnumato atskiros taisyklės tik mažumai. Skirtingai nuo proporcingumo, progresija nepateikia principo, kuris leistų numatyti skirtingų

asmenų santykinę naštą. Tai proporcingumo atsisakymas turtingųjų diskriminavimo naudai, be jokio šio diskriminavimo masto apribojimo kriterijaus. Progesija nepateikia jokio kriterijaus, kaip įvertinti tai, kaip yra, ir kaip neturėtų būti (Ten pat).

Pastebėsime, kad vertindamas F. A. von Hayek'o ne kartą išsakytus teiginius dėl to, kad didžiulės vyriausybės išlaidos (neišvengiamai susijusios su dideliais mokesčiais) kenkia ūkiui, amerikiečių ekonomistas J. Sachs'as teigė, kad čia F. A. von Hayek'as klydo, nes dosni socialinės gerovės valstybė yra kelias ne į vergovę, o į teisingumą, ekonominę lygybę ir tarptautinį konkurencingumą (Sachs, 2006). Iš tiesų F. A. von Hayek'o nuogaštavimai dėl pasaulio gerovės valstybių neišsipildė. Šiaurės šalys dalį kapitalistinio verslumo dėka sukurto didelio turto (gerovės) naudoja tam, kad visiems piliečiams užtikrintų atitinkamą gyvenimo lygį. Rūpinimasis vaikais, sveikatos rūpyba, mokymasis ir socialinis draudimas visiems laisvai prieinami. Šiaurės gerovės valstybės nenaudoja mokesčių ir perskirstymo, kad pašalintų nelygybę ar paskirstytų pajamas, laikydamiesi kažkokio žmonių sisteminio idealo. Taigi čia galime išvelgti vadinamojo Šiaurės modelio aspektus, kurie paneigia F. A. von Hayek'o prieš „socialinį teisingumą“ nukreiptus argumentus. Tokių šalių kaip Švedija, Norvegija ir Danija sėkmė lyg ir nebekelia klausimo, ar šiaurės stiliaus socialdemokratija veiksminga, belieka klausti, ar ji gali būti veiksminga tokiose šalyse kaip JAV?

Išvados

Knygoje „Laisvės konstitucija“ (Von Hayek, 1960) F. A. von Hayek'as teigė, kad kapitalizmas įrodė esąs ypač efektyvus keliant gyvenimo standartų lygį, bet jo sėkmė nebuvo savaiminė, ji priklausė nuo bendrų priimtų socialinių normų.

Ši knyga tapo išsamiausia ir ryškiausia laisvės idėjos apologija XX amžiuje, kurioje šiuolaikinėmis sąvokomis buvo naujai suformuluoti liberalizmo principai ir praktika.

Laisvė F. A. von Hayek'ui buvo pati savaime vertybė, toks tvirtas tikėjimas ar prezumcija, kad jokių tikslingumo sumetimų nebūtų leidžiama jos riboti (Ten pat). Be to, viena pagrindinių temų jo veikaluose tapo liberalizmo ir demokratijos tarpusavio santykis, specialus dėmesys tam skirtas ir „Laisvės konstitucijoje“ (Ten pat).

F. A. von Hayek'as savąją diskusiją apie laisvę ir įstatymų valdžią susiejo su nuolatiniu rūpinimusi tuo, kaip koordinuoti visa apimančią žinojimą.

Knygoje „Laisvės konstitucija“ (Ten pat) F. A. von Hayek'as atskleidė, kad laisvosios rinkos sistema demokratinėje valstybinėje santvarkoje, esant įstatymų valdžiai ir stipriai konstitucinei individualių teisių apsaugai, siūlo geriausią laisvės egzistavimo galimybę.

F. A. von Hayek'ui, siekiant išsaugoti laisvę, esminė buvo lygybė prieš įstatymą. Todėl jis gynė ekonominę nelygybę.

Įstatymo valdžia apriboja tik priverstines vyriausybės galias. F. A. von Hayek'as tikėjo, kad daugelio nepriverstinių vyriausybės veiklų negalima atsisakyti. Jos apima aprūpinimą viešosiomis gėrybėmis, viešaisiais patogumais, minimaliu maisto kiekiu, apsaugą nuo visiems bendrų rizikų, sunkių fizinių nepriteklių.

Knygoje „Laisvės konstitucija“ (Ten pat) aptartus laisvės principus F. A. von Hayek'as panaudojo ir savo ekonominės politikos pasiūlymuose, kur pagrindinis nepritarimo objektas buvo progresyviniai mokesčiai.

F. A. von Hayek'as pasisakė už jo teisingumo standartą atitinkantį proporcinį apmokestinimą, kai kiekvienam taikoma pastovi mokesčio norma, taip išvengiant turtingųjų diskriminavimo.

Literatūra

- Alchian, A. A. (1950). Uncertainty, Evolution, and Economic Theory. *Journal of Political Economy*, 58 (3), 211–221. <https://www.jstor.org/stable/1827159>.
- Boettke, P. J. (2004). Hayek and Market Socialism: Science, Ideology and Public Policy. *Hayek Memorial Lecture*, delivered at The London School of Economics, October 19, 2004. <https://ssrn.com/abstract=1538433>
- Boettke, P. J., Leeson, P. T. (2003). The Austrian School of Economics: 1950–2000. In J. Biddle, W. Samuels (eds.). *The Blackwell Companion to the History of Economic Thought*. London: Blackwell. Print ISBN:9780631225737. Online ISBN:9780470999059, DOI: <https://10.1002/9780470999059>.
- Caldwell, B. J. (2004). *Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F. A. Hayek*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN: 978-0226091938.
- Cubeddu, R. (1993). *The Philosophy of the Austrian School*. London: Routledge. ISBN: 978-0415086479.
- Čiegis, R. (2014). *Ekonominių teorijų istorija*. II d. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN: 9786094592843.
- Hayek von, F. A. (1973). *Law, Legislation, and Liberty*, vol. 1: *Rules and Order*. Chicago, IL: University of Chicago Press. ISBN: 978-0226281193.
- Hayek von, F. A. (1960). *The Constitution of Liberty*. London: Routledge & Kegan Paul. ISBN: 978-0226320847.
- Hayek von, F. A. (1955). *The Political Ideal of the Rule of Law*. Cairo: Bank of Egypt.
- Hayek von, F. A. (1944). *The Road to Serfdom*. Chicago: The University of Chicago Press. ISBN: 978-0226320557.
- Keynes, J. M. (1964 [1936]). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Harcourt, Brace & World. ISBN: 978-0156347112.
- Mearman, A. (2012). Heterodox Economics and the Problems of Classification. *Journal of Economic Methodology*, 19 (4), 407–424. <https://doi.org/10.1080/1350178X.2012.742201>.
- McCormick, B. J. (1992). *Hayek and the Keynesian Avalanche*. London: Harvester Wheatsheaf. ISBN: 978-0312083595.
- Miller, E. F. (2010). Hayek's *The Constitution of Liberty*: An Account of its Argument. London: The Institute of Economic Affairs. ISBN: 978-0255366373.
- Mises von, L. (1960). *Liberty and its antithesis. Christian Economics*. August 01.
- Powell, J. (2000). *The Triumph of Liberty: A 2,000 Year History Told Through the Lives of Freedom's Greatest Champions*. New York: The Free Press. ISBN: 978-0684859675.
- Ranelagh, J. (1991). *Thatcher's People: An Insider's Account of the Politics, the Power, and the Personalities*. London: HarperCollins, 1991. ISBN: 978-0002154109.
- Robbins, L. C. (1971). *Autobiography of an Economist*. London: Macmillan. ISBN: 978-1-349-01166-7.
- Sachs, J. (2006). The Social Welfare State, Beyond Ideology. *Scientific American*, 295 (5), 42. DOI: <https://10.1038/scientificamerican1106-42>.

F. A. VON HAYEK'S BOOK *THE CONSTITUTION OF LIBERTY*: THE CIRCUMSTANCES OF ITS CREATION AND ITS RELEVANCE TODAY

REMIGIJUS ČIEGIS, ŽILVINAS DRABAVIČIUS
Kaunas Faculty of Vilnius University (Lithuania)

Summary

The relevance of the subject and the scientific problem: The main goal of the article is shown in its title, to introduce the reader to the book *The Constitution of Liberty* by F. A. von Hayek, one of the most important members of the Austrian school of economics, and to show its impact on the development of economic

thought and the formation of modern economic politics. Another goal is to answer the question: how much is this book relevant today?

For this purpose, the circumstances of the writing of von Hayek's book *The Constitution of Liberty* and its topicality today are revealed.

Methods: *logical abstraction*, which includes and combines the generalisation of economic, historical and political theoretical statements, theoretical systematic analysis, and a synthesis of the ideas of the Austrian school of economics and their impact on the development of economic thought, based on the conclusions and contemplation of work by scientists from different countries, as well as general and logical analysis and comparison.

Research results: The relationship between liberalism and democracy is one of the central topics in the work of F.A. von Hayek. Special attention is given to it in his book *The Constitution of Liberty* (1960). In the book, von Hayek (1960) once more acknowledged his view of the dangers of transforming the welfare state into a compulsion and control system, which will restrict or limit the freedom and the rights of the people.

In the book, von Hayek (1960) named three main advantages of democracy: a peaceful method of solving problems, the protection of individual freedom, and, most importantly, a process in the formation of opinions. In order for democracy to be effective, he stressed the need for majority opinions to be independent of government. Von Hayek was especially concerned with aspects of fixed specific attributes of the environment, caused by constitutionally bound government. In his book *The Constitution of Liberty* (von Hayek, 1960) von Hayek concentrated attention on the ideal of *individual freedom* as 'freedom by law'. He also generalised the legal structure of freedom. In speaking about the rule of law, he focused on the importance of having an ideal of freedom, which was created by the need to protect the system of freedom. For von Hayek, one kind of equality was essential for the preservation of freedom, equality for law. Von Hayek also used the principles of freedom discussed in his book *The Constitution of Liberty* (von Hayek, 1960) in his proposals for economic policy, in which the main object of disapproval was progressive taxes.

KEY WORDS: *Austrian school of economics, history of economic thought, free market, liberty, constitution.*

JEL CODES: B10, B13, B25, B53.

Gauta: 2023-11-04

Priimta: 2023-12-04

Pasirašyta spaudai: 2024-01-03